

СТАН ТА ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

В. М. Русан, к. е. н., с. н. с.,
 головний консультант відділу секторальної економіки
 центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту
 стратегічних досліджень

У аналітичній записці оцінено сучасний стан забезпеченості сільського господарства України основними засобами та описано механізми державної політики, спрямовані на підтримку їх оновлення аграрними підприємствами. Запропоновано низку заходів, реалізація яких сприятиме оновленню основних засобів в аграрному секторі.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Стан забезпечення сільськогосподарських товаровиробників основними засобами в Україні свідчить про необхідність їх оновлення, що сприятиме нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції і підвищенню рівня продовольчої безпеки, зростанню ефективності аграрної галузі як одного з локомотивів розвитку національної економіки. **Для оновлення основних засобів аграрних підприємств необхідно здійснити наступні першочергові заходи.**

Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України:

- подати пропозиції щодо відновлення фінансування «НАК «Украгролізинг»» при формуванні бюджетного запиту на 2021 р. і наступні роки, передбачивши спрямування ресурсів на збільшення пропозиції техніки малої та середньої потужності, що сприятиме оновленню основних засобів малих сільгоспвиробників, а також на нові напрями – лізинг нерухомості та сільськогосподарської худоби;
- стимулювати залучення інвестицій в аграрний сектор для оновлення вартісного та кількісного складу основних засобів підприємств шляхом спрощення

процесу і подальшого скорочення кількості дозвільних документів при реєстрації інвестицій, розширення сфер застосування декларативного принципу в діяльності суб'єктів господарювання, спрощення порядку припинення підприємницької діяльності;

- створити умови для організації в Україні спільних підприємств сільгоспмашинобудування та ліцензійного виробництва іноземних зразків техніки і комплектуючих, і для включення таких підприємств до діючих нині та побудови нових ланцюгів спільного виробництва сільгосптехніки, втрачених через зупинення окремих підприємств через пандемію, спричинену COVID-19. З цією метою слід розробити базу даних про вітчизняні підприємства, на яких є перспективи створення таких СП (яка б включала місце розташування підприємств, їхню спеціалізацію, каталоги продукції, технічні характеристики обладнання, забезпеченість інфраструктурними комунікаціями тощо), і розмістити її на веб-сайті Міністерства у розділі «Інвестиційна політика та міжнародне інвестиційне співробітництво»;

- ініціювати розробку галузевої методики масової переоцінки основних засобів у сільському господарстві, що дасть змогу оцінити реальний фінансово-економічний стан аграрного сектору та дозволить визначити пріоритети державної інвестиційної політики у галузях сільського господарства;

- удосконалити порядок надання часткової компенсації вартості сільгосптехніки та обладнання вітчизняного виробництва з метою забезпечення рівноцінного доступу виробників техніки до програми і зниження корупційних ризиків при цьому шляхом запровадження прозорої «автоматичної» процедури розгляду запитів від них, а також з метою пришвидшення процесу отримання фінансування сільськогосподарськими виробниками шляхом використання лише електронної форми подання документів;

- розробити програму розвитку м'ясо-молочного тваринництва з метою підвищення ефективності галузі, з орієнтацією на сприяння надходженню капітальних інвестицій, оновленню діючих та будівництву нових потужностей з вирощування та виробництва продукції м'ясо-молочного напрямку.

Місцевим органам виконавчої влади:

- сприяти кооперуванню сільгосппідприємств у придбанні техніки і її використанні. З цією метою органам місцевого самоврядування та виконавчої влади розміщувати на договірних засадах замовлення на виробництво продукції серед членів таких кооперативів, а також організовувати (залучаючи представників науки і освіти) на постійній основі тренінги, семінари та курси для керівників і працівників сільгосппідприємств, фермерів, селян з метою підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їх

розвитку тощо;

- сприяти у створенні на місцях сервісних центрів інженерно-технічного забезпечення сільського господарства та обслуговування сільськогосподарської техніки у вигляді представництв або партнерів вітчизняних та іноземних виробників для скорочення терміну ремонтних робіт, особливо під час виконання польових робіт, шляхом прискорення проходження дозвільних процедур для таких центрів.

ОБҐРУНТУВАННЯ

У кризових умовах, таких як тривале застосування адаптивних карантинних заходів, пов'язаних з пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19), важливого значення набуває стабільне функціонування аграрного сектору, який забезпечує потреби населення у продуктах харчування і загалом продовольчу безпеку держави.

Поширення коронавірусної хвороби та впровадження карантинних заходів в Україні співпали з проведенням аграріями весняно-польових робіт, що проявило низку проблем, пов'язаних зі станом та особливостями використання основних засобів сільгоспідприємствами. У таких умовах перевагу отримали підприємства, які оперують сучасними високотехнологічними машинами й агрегатами. Тому при формуванні державної політики, спрямованої на підтримку аграріїв у їх намірах щодо оновлення основних засобів, слід враховувати набутий нині досвід.

Вартість основних засобів у сільському господарстві на кінець 2017 р. становила 335,3 млрд грн, або 4,3 % від загальної вартості основних засобів в економіці України (Додаток 1). За оснащеністю сільського господарства основними засобами на одиницю площі Україна значно відстає від низки країн ЄС: на кінець 2017 р. вартість основних засобів на 1 га сільгоспугідь була меншою порівняно з аналогічним показником у Польщі – у 20,1 разу, Великобританії – у 25,2, Чехії – у 25,6, Угорщині – у 31,7, Франції – у 33,5, Німеччині – у 88,4 разу (Додаток 2). При цьому ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві перебуває на прийнятному рівні, і у 2018 р. становив 35,1 % (у промисловості – 66,4 %, у цілому по економіці – 60,6 %).

Зростання капітальних інвестицій в агросектор України в останні роки привело до поліпшення капіталозабезпеченості сільського господарства. У 2016 р. обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг становив 49660,0 млн грн, у 2017 р. – 63400,7, у 2018 р. – 65059,4 млн грн. У 2019 р. через невизначеність із запровадженням ринку земель обсяг капітальних інвестицій дещо знизився і становив 58555,4 млн грн. Як наслідок, капіталозабезпеченість сільського господарства з 6516,5 грн/га у 2016 р. зросла до 9851,3 грн/га у 2019 р. Водночас, фактична наявність основних засобів у розрахунку на 1 га сільгоспугідь є майже удвічі нижчою за нормативне значення

цього показника у 19222,1 грн/га, розраховане Інститутом аграрної економіки¹.

Через технічні несправності та фізичне спрацювання в Україні щорічно не використовується 25-35 % тракторів, комбайнів та інших машин, що призводить до порушень технологій виробництва та втрат майже третини врожаю. У результаті щорічні втрати зерна від несвоєчасного збирання сягають 2,5-3,4 млн т².

Зменшується виробництво вітчизняної сільськогосподарської техніки: у 2019 р. порівняно з 2016 р. виробництво тракторів зменшилося на 57,6 %, плугів – на 38,9 %, сівалок, саджалок, розсадосадильних машин – на 37,5 % (Додаток 3). За цей період зменшився й імпорт сільськогосподарської техніки, зокрема, машин сільськогосподарських, садових або лісогосподарських для підготовки або оброблення ґрунту – на 7,2 %, плугів – на 27,8 %, сівалок, саджалок та розсадосадильних машин – на 8,9 %, комбайнів зернозбиральних – на 42,9 %, косарок, включаючи тракторні навісні різальні механізми – на 11,7 %.

Негативно впливають на забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами наступні чинники:

- тривалий процес законодавчого врегулювання ринкового обігу земель сільгосппризначення. Прийняття нормативно-правових змін, що дозволили б запровадити ринковий обіг земель, затягнулося на тривалий час і фактично відкриття ринку земель стане можливим лише з 1.07.2021 р. В очікуванні вирішення цього питання сільгоспідприємства у 2019 р. акумулювали кошти на купівлю земель, що уповільнило інвестиційну діяльність і процес оновлення основних засобів;

- диспаритет цін, який проявляється у випереджаючому зростанні цін на сільгосптехніку порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію. Так, якщо середня ціна за один трактор (усіх видів) у 2019 р. порівняно з 2018 р. зросла на 7,5 %, кукурудзозбиральний комбайн – на 57,7 %, доільну установку – на 38,8 %, то ціна реалізації зернових і зернобобових культур за вказаний період зменшилась на 10,4 %, овочевих культур – на 5,6 %, молока – на 2 %. Це ускладнює акумулювання підприємствами власних коштів в достатньому обсязі для купівлі техніки;

- різна ефективність виробництва й окупність витрат у галузях сільського господарства, що визначає їх інвестиційну привабливість й доцільність капітальних вкладень. Якщо у рослинництві рентабельність виробництва є достатньо високою (у 2018 р. для зернових та зернобобових культур вона становила 24,7 %, соняшнику – 32,5, овочевих культур – 13,3 %), то у тваринництві вона є значно нижчою, навіть до збитковості окремих видів діяльності. Рівень рентабельності виробництва свиней на м'ясо у 2018 р. був 6,9 %, питці на м'ясо – 5,7, яєць курячих – 5,4 %. Збитковість

¹ Звіт про науково-дослідну роботу «Методологія аналізу, оцінки та відтворення основного капіталу, формування інфраструктури ринку матеріальних і нематеріальних ресурсів» ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010 р. – С. 77

² Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – с. 113-114

виращування ВРХ на м'ясо у 2018 р. становила 17,7 %, овець та кіз на м'ясо – 16,6 %;

– недооцінка основних засобів у сільському господарстві порівняно з іншими галузями та економікою в цілому. Якщо коефіцієнт індексації (переоцінки) основних засобів для промисловості у 2018 р. становив 1,295, для економіки загалом – 1,184, то у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг – 1,016 %³. Тобто йдеться про невідповідність реально спожитого основного капіталу нарахованим амортизаційним відрахуванням, які б мали забезпечувати його відтворення, що позначається на собівартості продукції і призводить до штучного завищення фінансових результатів й рентабельності сільськогосподарської діяльності.

Довідково. У 2018 р. розмір амортизаційних відрахувань у сільському господарстві становив 27,9 млрд грн, або 7 % від загальної вартості основних засобів, що на 46,8 % більше порівняно з 2017 р. (19 млрд грн). Зважаючи на те, що у 2018 р. було введено в дію основних засобів на 55,1 млрд грн, вибуло лише 28,7 млрд грн, то визначення реальної ринкової (справедливої) вартості основних засобів є ускладненим, оскільки вибувають основні засоби, які обліковуються в цінах їх придбання (а це ціни 10-20-ти річної давнини), а придбаваються вони вже у нинішніх цінах⁴;

– непрозорість механізму часткової компенсації з коштів державного бюджету вартості сільгосптехніки та обладнання вітчизняного виробництва (діє з 2017 р.). Порядок надання такої компенсації представлено у Додатку 4. На початковому етапі функціонування цей механізм був дієвим, адже спрямовувався відразу на дві галузі: з одного боку, аграрії мали можливість придбати техніку та заощадити 25 % її ринкової вартості без урахування ПДВ, а з іншого – стимулювався розвиток вітчизняного машинобудування. Однак, останнім часом цей механізм фактично не виконує свої функції й створює корупційні ризики.

Довідково. Постановою КМУ від 3.03.2020 № 195 «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільгосптехніки та обладнання вітчизняного виробництва» передбачено, що форма заявки та документи, які подаються заводом-виробником для включення його продукції до переліку техніки та обладнання, вартість яких частково компенсується за рахунок бюджетних коштів, визначаються Мінекономіки. При цьому, процедура ухвалення (або відмови в ухваленні) рішення щодо включення техніки та обладнання до переліку чітко не прописана і розпорошена між кількома керівниками структурних підрозділів, що створює корупційні ризики. Також Постановою передбачено, що реєстр

³ Внаслідок використання різних систем оподаткування, зокрема фіксованого податку для сільгосппідприємств

⁴ Захарчук О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку основних виробничих засобів сільського господарства. Економіка АПК. 2019. № 11. С. 49-57

сільгоспвиробників, які придбали техніку та обладнання, формується уповноваженими банками і подається в електронному і паперовому вигляді до Мінекономіки. Необхідність подачі паперового реєстру бюрократизує і затягує в часі процес отримання фінансування сільгосппідприємствами.

З огляду на це сільськогосподарські підприємства оновлюють основні засоби власними коштами наступним чином:

- купівля техніки власним коштом. У 2018 р. 86,7 % вітчизняних підприємств одержали прибуток (загалом 93420,3 млн грн до оподаткування). Водночас переважна більшість підприємств, що одержали прибуток понад 2 млн грн (91,7 %), займалися вирощуванням високорентабельних сільгоспкультур зернової і олійної груп, на чому спеціалізуються крупні господарства. Таким чином, оновлювати основні засоби через їх купівлю можуть тільки такі підприємства, тоді як дрібнотоварники переважною більшістю не спроможні без суттєвих втрат спрямувати кошти на купівлю техніки;

- фінансовий лізинг. Ринок лізингу в Україні зростає: за даними Нацкомфінпослуг, вартість лізингових угод, укладених у 2019 р., зросла на 14,5 % порівняно з 2018 р. і на 92 % порівняно з 2017 р. Розмір портфеля лізингових компаній у 2019 р. зріс на 11 % порівняно з 2018 р. і на 23 % порівняно з 2017 р.

Позитивна динаміка ринку лізингу спричинена низкою сприятливих факторів, серед яких стабільність національної валюти, активний вихід українського виробника на європейські ринки, лібералізація економіки, підвищення фінансової грамотності населення та бізнесу. Зокрема, ознайомлення з особливостями фінансового лізингу як інструменту фінансування дозволяє малому та середньому бізнесу скористатися його доступністю та перевагами перед кредитом.

Водночас, одна з найпотужніших компаній України, яка інвестує кошти в АПК України на основі фінансового лізингу – Державне ПАТ «НАК «Укragролізинг»» – у 2018 р. отримала збиток у розмірі 7,9 млн грн. Це відбулося внаслідок виконання плану поставки техніки лише на 74,4 % від запланованого обсягу. Однією з причин невиконання плану стало припинення фінансування компанії з держбюджету з 2015 р.

Одним із напрямів оновлення основних засобів сільгосппідприємствами, особливо дрібними, є спільна купівля техніки й використання її на умовах кооперації. І, хоча кількість сільгоспкооперативів в Україні зростає, потенціал кооперації не вичерпаний, адже важливою ознакою сучасного сільськогосподарського кооперативного об'єднання є вертикальна інтеграція та синергія з іншими галузями виробництва, наближення сільгоспвиробника до споживача і, як наслідок, посилення конкурентних переваг та збільшення доходів від господарської діяльності.

Додаток 1

Вартість основних засобів за видами економічної діяльності
(у фактичних цінах; на кінець року; мільйонів гривень; у відсотках до загального підсумку)

	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	<u>10401324</u>	<u>13752117</u>	<u>7641357</u>	<u>8177408</u>	<u>773390</u>
%	100	100	100	100	<u>5</u> 100
Сільське, лісове та рибне господарство	<u>156013</u>	<u>171392</u>	<u>210169</u>	<u>270467</u>	<u>341622</u>
%	1,5	1,2	2,8	3,3	4,4
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	<u>151833</u>	<u>167283</u>	<u>205575</u>	<u>264859</u>	<u>335302</u>
%	1,5	1,2	2,7	3,2	4,3
Промисловість	<u>1749110</u>	<u>1937821</u>	<u>3842517</u>	<u>3072954</u>	<u>245448</u>
%	16,8	14,1	50,3	37,6	<u>3</u> 31,7
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	<u>116776</u>	<u>125745</u>	<u>136202</u>	<u>163996</u>	<u>182445</u>
%	1,1	0,9	1,8	2,0	2,3
Будівництво	<u>82646</u>	<u>64352</u>	<u>62090</u>	<u>72810</u>	<u>78704</u>
%	0,8	0,5	0,8	0,9	1,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	<u>123041</u>	<u>125507</u>	<u>135378</u>	<u>175422</u>	<u>195377</u>
%	1,2	0,9	1,8	2,1	2,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	<u>6403272</u>	<u>9752902</u>	<u>1418312</u>	<u>1562079</u>	<u>128036</u>
%	61,6	70,9	18,6	19,1	<u>9</u> 16,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	<u>32622</u>	<u>27276</u>	<u>27985</u>	<u>29772</u>	<u>28786</u>
%	0,3	0,2	0,4	0,4	0,4
Інші види економічної діяльності	<u>1854620</u>	<u>1672867</u>	<u>1944906</u>	<u>2993904</u>	<u>335456</u>
%	17,8	12,2	25,3	36,6	<u>4</u> 43,4

* Джерело: Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. – К. Держстат України, 2019. – 235 с.

Додаток 2

Порівняння забезпеченості основними засобами сільського господарства України з окремими країнами у 2017 р.*

Країна	Вартість основних засобів, дол. США	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Вартість основних засобів у розрахунку на 1 га с.-г. угідь, дол. США	Порівняння забезпеченості основними засобами сільського господарства України з окремими країнами, разів
Німеччина	371137	16719	22198	88,4
Франція	244532	29090	8416	33,5
Угорщина	42462	5337	7956	31,7
Чеська Республіка	27142	4229	6418	25,6
Великобританія	108407	17164	6318	25,2
Польща	74474	14779	5039	20,1
Україна	10363	41281	251	1,0

* Джерело: Захарчук О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку основних виробничих засобів сільського господарства. Економіка АПК. 2019. №11. С. 49-57

Додаток 3

Виробництво тракторів та сільськогосподарських машин, тисяч штук*

	2016	2017	2018	2019	2019 до 2016, %
Трактори з потужністю двигуна більше 59 кВт (крім тракторів, керованих водієм, який іде поруч, тракторів-тягачів колісних для напівпричепів, тракторів гусеничних), тис. шт.	3,3	3,3	2,4	1,4	57,6
Плуги	3,6	2,9	3,0	2,2	38,9
Сівалки, саджалки та машини розсадо-садильні, тис. шт.	4,8	5,3	3,8	3,0	37,5

* Джерело: Сільське господарство України за 2018 рік: стат. зб. – К.
 Держстат України, 2019. – 235 с.

Додаток 4

Порядок надання часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва

Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва надається:

- *юридичним особам та фізичним особам - підприємцям*, основною діяльністю яких є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених ними на власних або орендованих основних засобах за умови, що частка вартості таких сільськогосподарських товарів становить не менше 75 % вартості всіх товарів, поставлених такими юридичними та фізичними особами протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно, а для новоутворених сільськогосподарських товаровиробників, які провадять господарську діяльність менше ніж 12 календарних місяців, – за результатами кожного окремого звітного періоду. Часткова компенсація надається сільгоспвиробникам на безповоротній основі за придбані техніку та обладнання, вартість яких зазначена в актах приймання-передачі та інших документах, що підтверджують оплату через уповноважений банк у розмірі 25 % вартості (без урахування ПДВ) – за придбані техніку та обладнання ¹;

- *фермерським господарствам*, у власності та/або користуванні яких перебуває не більше ніж 500 га земель сільськогосподарського призначення, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 15 млн грн. Допомога надається на безповоротній основі у розмірі 40 % вартості придбаної техніки та обладнання без урахування ПДВ, зазначеної в акті приймання-передачі та інших документах, що підтверджують оплату через державний банк ²;

- *сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам*, до складу яких входить не менше ніж 20 членів, серед яких повинні бути не менше ніж одне фермерське господарство, а інші – фізичні особи, у власності та користуванні кожної з яких перебуває не більше ніж 100 га земель сільськогосподарського призначення. Фінансова підтримка надається сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам у розмірі 70 % вартості придбаного обладнання без урахування сум ПДВ, але не більше ніж 3 млн грн на один сільськогосподарський обслуговуючий кооператив ³.

¹ відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у держбюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, затвердженого Постановою КМУ від 1.03.2017 №130

² відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у держбюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженого постановою КМУ від 7.02.2018 № 106

³ відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у держбюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженого постановою КМУ від 7.02.2018 № 106

Постановою КМУ від 7.02.2018 № 86 «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» розмір часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, починаючи з 1.01.2018, зменшено до 25 %.

У 2018 р. за цією програмою було виділено 945 млн грн, придбано 17,2 тис. од. сільгосптехніки, у 2019 р. – на програму виділено 261,1 млн грн, придбано 3,9 тис. од. техніки. У цілому програмою скористалися 2,4 тис. сільгосптоваровиробників.

Постановою КМУ від 19.02.2020 № 109 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 8.02.2017 № 77» програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва стала складовою підтримки аграріїв у 2020 р. за бюджетною програмою 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників». Для реалізації цієї програми у держбюджеті передбачено 4 млрд грн, у т. ч. 1 млрд грн – на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва.